

**ЗАҲАРЛИ ВА ЗАРАРЛИ
МОДДАЛАРНИНГ ИНСОН
ОРГАНИЗМИГА ТАЪСИРИ
ВА УЛАРДАН ҶИМОЯЛАНИШ
ТАДБИРЛАРИ**

Режа:

1. Ишлаб чиқаришда қўлланиладиган заҳарли ва зарарли моддалар (ЗЗМ).
2. ЗЗМларнинг инсон организмига таъсир қилиш хусусиятлари.
3. ЗЗМлардан ишловчиларни ҳимоя қилиш тадбирлари.

Заҳарли ва зарарли моддалар

- ▶ ***Заҳарли ва зарарли моддалар (ЗЗМ)***
- деб, инсон организмига оз
миқдорда тушиб, унда тўқималар
билан кимёвий ёки физик - кимёвий
ўзаро таъсирга киришадиган ва
муайян шароитларда соғлиқнинг
бузилишига олиб келадиган
моддаларга айтилади.

- ▶ Газ - ишлаб чиқариш хоналари ва иш ўринлари ҳавоси кўп ҳолларда технологик жараёнларда қўлланиладиган зарарли аэрозоллар ва заҳарли моддаларнинг молекулаларидир.
- ▶ Чанг бу каттик жисмларнинг майда заррачаларидир. Келиб чиқишига қараб улар органик (ўсимлик ва ҳайвонлардан ажралиб чиқадиган) ва органик бўлмаган (минерал ва металллардан ажралиб чиқадиган) ҳамда аралаш чангларга бўлинади.

ЗЗМ лар турлари

- ▶ ЗЗМ лар қаттиқ, суюқ, газ, буғ ва аэрозоль ҳолатда бўлиши мумкин.
- ▶ Ҳозирги вақтда 5 млн. яқин кимёвий модда маълум бўлиб, шундан 60 мингги ишлаб чиқаришда қўлланилади.
- ▶ Меҳнат санитарияси ва гигиенасининг бир қисми бўлган “саноат таксикологияси” деган фан ЗЗМ ларнинг одамларга таъсирини ўрганади.

ЗЗМнинг организмга таъсир қилиш оқибатини шакллантирувчи омиллар

ЗЗМ ларнинг организмга таъсири оқибатини бир қатор омиллар шакллантиради. Турли моддаларнинг заҳарли таъсири организм, заҳар ва атроф-муҳитнинг ўзаро таъсири натижаси ҳисобланади.

Булар қуйидаги омиллардир:

- ▶ организмнинг ёши;
- ▶ жинси;
- ▶ шахсий сезувчанлигига;
- ▶ заҳарнинг кимёвий тузилиши ва физик хоссаларига, миқдорига, таъсир қилиш давомийлигига;
- ▶ бажарилаётган ишнинг хусусияти ва оғирлигига;
- ▶ микроклим кўрсаткичларига (ҳаво ҳарорати, босими, намлиги ва тезлиги) даражасига боғлиқ бўлиши мумкин.

Заҳарловчи моддаларнинг инсон организмига таъсири.

- ▶ ЗЗМлар организмга умумий ёки маҳаллий таъсир қилиши мумкин.
- ▶ Умумий заҳарланишларда заҳар қонга сўрилиб, айрим органлар, асаб тизими қон ҳосил қилиш органлари зарарланади.
- ▶ Маҳаллий заҳарланишда тўқималар, терининг яллиғланиши каби ҳодисалар рўй беради.
- ▶ Заҳарланишнинг қуйидаги шакллари мавжуд:
  - **ўткир заҳарланиш** - қисқа муддатда катта миқдордаги ЗЗМ таъсири натижасида рўй беради;
  - **сурункали заҳарланиш** - организмга ЗЗМнинг нисбатан оз миқдорда, аста-секин, узок вақт давомида таъсири натижасида пайдо бўлади.
- ▶ Ишлаб чиқаришда ЗЗМ жуда кўп салбий оқибатларга ҳам сабабчи бўлади. Улар организмнинг иммунобиологик қаршилигини пасайтиради: юқори нафас йўллари қатори, сил, буйрак, юрак - қон томирлари тизими касалликлари кабилар ривожланишига имкон яратиб бериши мумкин.
- ▶ Аллергик (астма, экзема ва бошқа), авлоддан авлодга ўтувчи, майиб-мажрухликка олиб келувчи ва бир қатор кейинчалик авж оладиган оқибатлар келтириб чиқарадиган ЗЗМлар мавжуд.
- ▶ ЗЗМ ичида организмда ўсмалар ривожланишига имкон яратадиган канцероген моддалар мавжуд бўлиб, улар жумласига турли мураккаб моддалар киради.

ЗЗМларнинг одам организмига таъсир қилиш хусусияти бўйича гуруҳланиши

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда ЗЗМлар қуйидагича гуруҳланади:

- ▶ **Умумий заҳарловчилар**, (углеводородлар, бензол, толуол, ксилол, симоб, фосфор ва хлор бирикмалари ва бошқа).
- ▶ **Яллиғлантирувчилар**, (кислоталар, ишқорлар, хлор, фтор, азот бирикмалари).
- ▶ **Сенсибилирующие** (сезгирликни оширувчилар), симоб, платина, альдегидлар ва бошқа.
- ▶ **Концероген**, хавфли ва зарали шишлар ҳосил қилади, баъзи ароматик углеводородлар, нефтни қайта ишлаш маҳсулотлари (мазут, гудрон, битум, ёғлар ва бошқа).
- ▶ **Мутаген**, одам организмининг генетикасига таъсир қилади. Иприт, формальдегид, бензол, сероуглерод, қўрғошин, сурьма, марганец, никотин, симоб ва бошқа.

Заҳарли моддаларнинг ГОСТ бўйича синфланиши:

ГОСТ 12.1.007-76 (1981, 1990)га асосан заҳарли моддалар организмга таъсир кўрсатиш даражасига қараб 4 синфга бўлинади:

- ▶ ўта хавфли, $ЭЮК < 0,1 \text{ мг/м}^3$
- ▶ юқори хавфли, $0,1 \text{ мг/м}^3 < ЭЮК < 1,0 \text{ мг/м}^3$
- ▶ ўртача хавфли, $1,0 \text{ мг/м}^3 < ЭЮК < 10 \text{ мг/м}^3$
- ▶ кам хавфли, $10 \text{ мг/м}^3 < ЭЮК.$

Базин бир зарарли моддаларнинг иш зонаси ?авоси таркибидаги энг ю? ори йўл ?ўйиладиган концентрациялари (ЭЮК), мг/м³

№	Модданинг номи	Э.Ю.К.	Хавфли-лик сифти	Асосий агрегат ?олапи
Моддалар				
1	Аммиак	20	4	б
2	Ацетон	200	4	б
3	Ё?ил?и бензин (углеродга нисбатан)	100	4	б
4	Олпингугурт ангидриди	10	2	б
5	Углерод оксиди	20	4	б
6	Силмоб	0,01	1	б
7	?ўр?ошин ва бирикмалари	0,01	1	а
8	Сульфат кислота	1	2	б
9	Туз кислотаси	5	2	б
10	Эпилли эфир	0,15	2	б+a
11	Хлор	1	2	б
12	Сода	2	3	а
13	Скипидар	300	4	б
14	Фенол	0,3	2	б
15	Бензол	20	4	б
20	Пропилацетат	200	4	б
22	Синий кислота тузлари	0,3	2	б
23	Скипидар	300	4	б
24	Сульфат кислота	1	2	б
25	Сольвентлар	100	4	б
27	Толуол	50	3	б
28	Уайт-спирит	300	4	б
29	Озон	0,1	1	б

ЗЗМ ларнинг ҳаводаги миқдори қуйидагича назорат қилинади:

1. Лаборатория усули;
2. Экспресс- анализ усули (газоанализаторлар ёрдамида);
3. Автоматик усул (автоматик қурилмалар ёрдамида).
  - ▶ Асосан 1-синфга кирувчи моддалар тўхтовсиз назорат қилинади.
  - ▶ Қолган синфларга кирувчи моддалар даврий равишда назорат қилинади.

ЗЗМ таъсиридан ҳимояланиш йўллари

1. Заҳарли моддалар ишлатиладиган технологик жараёнларни камайтириш ёки умуман бартараф этиш.
2. Технология ва ускуналарни такомиллаштириш.
3. Гигиеник ва санитар-техник тадбирлар ўтказиш, заҳарланиш хавфи ошган шароитларда гигиеник талабларга қатъий риоя килиш, гигиеник стандартлаш, ҳаво муҳитини назорат килиш, индивидуал (шахсий) ҳимоя воситалари ва бошқа.
4. Санитария ва даволаш-профилактика тадбирларини ўтказиш.